

Зливков Валерій Лаврентійович кандидат психологічних наук,
доцент, завідувач лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м.Київ)

ФЕНОМЕН ПІСЛЯПРАВДИ У КРИЗОВИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Дана стаття присвячена проблемі післяправди, яка найяскравіше виявляється у кризових життєвих ситуаціях. Проаналізовано походження даного феномену, його розгортання у психологічній, соціальній та педагогічній практиці.

Ключові слова: післяправда, криза, психологічна практика, ідентичність, автентичність.

Данная статья посвящена проблеме послеправды, которая наиболее ярко проявляется в кризисных жизненных ситуациях. Проанализированы происхождения данного феномена, его проявления в психологической, социальной и педагогической практике.

Ключевые слова: постправда, кризис, психологическая практика, идентичность, аутентичность.

This article is devoted to the problem aftertruth, which is most clearly manifested in crisis life situations. The origin of this phenomenon, its deployment in psychological, social and pedagogical practice is analyzed.

Key words: aftertruth, crisis, psychological practice, identity, authenticity.

Вперше поняття «післяправда» використане у 1992 р. сербсько-американським драматургом С. Тесічем в його есе про конфлікт у Перській затоці. У 2004 р. американський письменник Р. Кійс ввів термін «ера післяправди», який використовував в однойменній книзі. У тому ж році американський журналіст Е. Альтерман висловився про «політичне середовище постправди» і використовував термін «президентство післяправди» в своєму аналізі дезорієнтуючих заяв, зроблених адміністрацією Дж. Буша після подій 11 вересня 2001 р. У своїй книзі 2004 р. К.Крауч використовував фразу «постдемократія», під якою мав на увазі модель політики, в якій вибори

дійсно існують і можуть змінити уряд, але «публічні передвиборні дебати є жорстко контрольованою виставою під керуванням протиборчих команд експертів з техніки переконання, що розглядає лише вузький спектр проблем, обраних самими ж командами. У політичному дискурсі феномен післяправди широко використовується у різних країнах, так в США «політика постправди» вживалася англійськими журналістами, коли вони писали про президентські вибори, передвиборчу кампанію Д.Трампа зокрема, який вважається головним політиком післяправди оскільки опирається на «нібито правдиві» заяви, які, однак, не мають під собою жодної фактичної бази. У Великій Британії перша згадка терміна «післяправда» датується березнем 2012 р., коли Я. Грей, член шотландської лейбористської партії, гостро критикувала Шотландську національну партію за те, що її заяви суперечили офіційній статистиці, у 2016 р. дане поняття стало більш популярним в зв'язку із проведенням референдуму про вихід Великобританії з Євросоюзу, особливо стосовно кампанії Vote Leave. В Німеччині більш поширеним є поняття «постфакти» і «постдемократія», які з 2015 р. стали предметом багатьох соціологічних і соціально-психологічних досліджень.

Хоча феномен «післяправди» (або «постістини») зовсім нещодавно потрапив в центр уваги дослідників наук про суспільство, він може бути виявлений вже в далекій давнині, зокрема його можна порівняти з відмінністю «риторики» і «філософії» в рамках давньогрецької політичної філософії. Якщо в контексті давньогрецької політичної філософії існувало уявлення про перевагу «філософії» (або «істини») над «риторикою» (або «післяправдою»), то нині посилюється розуміння важливості «риторики» і навіть переваги її над «істиною».

«Післяправда» розкриває себе в механізмах набуття сенсу і формує світогляд за допомогою ідеології, релігії і науки. Набуття сенсу в мові відбувається через «правдоподібне», яке знаходить «реальне» за допомогою внутрішніх психічних механізмів. Ж. Лакан розкриваючи цей механізм вказував, що відчуття реальності є наслідком роботи пам'яті і полягає в тому,

що якийсь спогад або враження організовується в історичну послідовність. Виведені на передній план фігури віри і емоцій, дезавуюють категорію «об'єктивність» (що з'явилася в епоху Просвітництва) синонімічні із загальною політико-філософською парадигмою сучасності – постмодернізмом, чия позиція демонструє недвозначний скептицизм по відношенню до того спільного розуміння людини і суспільства, яке стало наслідком прагнення епохи Просвітництва трактувати дійсність на основі об'єктивності (або системної суб'єктивності), розумності та універсальності. У цьому протиріччі віри і раціональності / емоцій і об'єктивності лежить головний конфлікт між ідеологіями модерну, його раціоналістичними і об'єктивними установками і постмодерністською парадигмою.

Звідси, очевидним стає відверто негативне ставлення сучасної російської науки до концепту «післяправди», який асоціюється у російських дослідників виключно із пропагандою та популізмом. Натомість у зарубіжній науці, де постмодернізм набув більшої популярності, дане поняття аналізується у різноманітних, далеко не політичних ракурсах.

Доречно у зв'язку з цим згадати критичні ремарки Н. Лумана з приводу специфіки комунікативного процесу в сучасному інформаційному середовищі, де «системи свідомості» наявні в «мільярдах одиниць» і функціонують одночасно. У таких комунікативних реаліях вимога «істинності» стосовно когнітивної та символічної продукції будь-якої комунікативної системи (правової, політичної, системі мас-медіа тощо), зокрема, до новин та коментарів політичного характеру в ЗМІ, стає вельми проблематичною і стимулює спрощені уявлення про сенс подібних комунікацій. Так, на думу Н.Лумана, повідомлення мас-медіа визначаються не стільки кодом «справжнє / помилкове», а кодом «інформація / неінформація» і залежать від процедур відбору цих повідомлень на основі специфічних комунікативних кодів, сформованих в рамках цієї комунікації, що знаходиться в складних відносинах із іншими комунікативними вимірами. Така пов'язаність символічних кодів і ідентичностей в реаліях множення

учасників комунікативного процесу і диференціації сфер комунікації стає все більш проблематичною. Відповідно, на першому плані все частіше з'являються комунікативні стратегії, які орієнтують учасників комунікацій на когнітивні схеми повсякденності і антропологічні моделі солідарності, тісно пов'язані із базовими, часто міфічними в своєму підґрунті, способами кодування та ідентифікації.

Останнім часом все більшої популярності (зокрема й у контексті післяправди) набуває поняття «демократизація знань» (D. P. Wallace, C. Van Fleet) – набуття і поширення знань серед простих людей, а не лише привілейованих еліт, таких як духовенство та науковці. Бібліотеки, зокрема публічні бібліотеки та сучасні цифрові технології, такі як Інтернет, відіграють у цьому ключову роль, оскільки вони надають масам відкритий доступ до інформації. Подібне відбувається й в освіті, традиційні знання перестають бути догмами, а вчитель – єдиним джерелом єдино правильних знань, після отримання інформації на уроці, кожен учень може її перевірити, розширити і проаналізувати завдяки доступу до різних джерел інформації, при цьому знання, отримані під час уроку, стають емоційно забарвленими, критично опрацьованими, а відтак такими, що краще застосовуватимуться на практиці, у повсякденному житті. Однак демократизація знань вимагає від педагога і, зрештою, від учнів, вміння вести діалог, приходити до спільного розуміння, що неможливо без взаємної поваги, навичок ведення дискусії і обґрунтування власної позиції із врахуванням думки іншого. На понятті демократизації знань базується й публічна соціологія – це підхід до соціології, який намагається вивести її за академічні межі і залучити до соціології широку аудиторію. Дану галузь не можна визначити як конкретний науковий метод, теорію або набір політичних цінностей, натомість – це певний стиль, спосіб викладу і форма інтелектуальної діяльності. Її засновник М. Буравой протиставляє публічну соціологію професійній, академічній, соціології, адресованій лише професійним соціологам тим самим, роблячи соціологічні знання доступними до більш широкої аудиторії. Подібне спостерігається й у психології, де, однак,

так звана популярна (не плутати із публічною) психологія вже зараз становить вагому конкуренцію психології академічній, однак на відміну від соціології, невміле, популяризаторське використання психологічних практик завдає чималої шкоди її користувачам, тим самим нівелюючи здобутки наукових психологічних шкіл. Втім, базуючись на концептах післяправди та демократизації знань, популярна психологія все має право на діалог із психологією академічною. Ми підкреслюємо нетотожність популярної психології і публічної. По суті, публічна психологія є рефлексією психології наукової, базуючись на академічних знаннях, вона апелює до актуальних проблем сьогодення, дає можливість складному й незрозумілому стати доступним для багатьох людей, й, відповідно, без великих фінансових витрат, отримати якісну психологічну допомогу. Таким чином, можна виділити основні принципи публічної психології: суспільна орієнтованість (спрямованість на суспільні потреби), актуальність (в центрі уваги актуальні проблеми особистості та міжособистісних стосунків), демократичність (доступність психологічних знань не когорті академічних і практичних психологів, а й широкій громадськості), діалогічність (спрямованість на діалог із академічною і популярною психологією), відкритість (відкритість до нових знань, отриманих не лише із психологічних джерел, а й із суміжних дисциплін). На захист концепту післяправди в освіті можна навести й аргумент зменшення частки правди у сучасній науці, те, що раніше вважалося істиною, сьогодні вже нею не є, а неможливість пристосування до нових реалій зумовлює ригідні настановлення та психологічний дисбаланс. Натепер даний феномен розглядається в контексті техно-когнітивного підходу, згідно з яким точно визначити правдивість чи хибність інформації можна лише за допомогою комп'ютерних програм, які дають відсоток точності на даний конкретний момент, але через декілька днів чи навіть годин цей відсоток точності може змінитися; часто дезінформація позитивніше сприймається людьми, а відтак і краще запам'ятовується ними, на відміну від сухих

конкретних фактів; враження від інформації завжди базуються на феномені післяправди, на власній рефлексії завчених «істин».

Отже, необхідність впровадження незалежної освіти, базованої на феномені післяправди, можна обґрунтувати наступним: з одного боку, діючи самостійно, вчителі захищають і стабілізують ліберально-демократичний лад в контексті авторитарних загроз. У цьому сенсі система освіти має певну політичну функцію, подібну до функції судової системи, або ЗМІ. З іншого боку, незалежність вчителів також може бути виправдана, в аспекті їх відповідальності за своїх учнів: у захисті власної незалежності вчителі захищають учнів від маніпуляцій та інструментальної діяльності політичної влади. Вони гарантують, що ці учні навчатися думати про себе і стануть незалежними громадянами, які можуть грамотно і відповідально брати участь у прийнятті політичних та суспільних рішень.

Окремої уваги потребує й аналіз перспектив розвитку психологічної умови в епоху післяправди. Як зазначає V. P. Glăveanu, має змінитися характер психологічної експертизи, яка раніше була єдино правильною істиною, то нині через свою суб'єктивність й залежність результатів від кваліфікації та налаштованості експерта до досліджуваного, втратить свою актуальність й нечасто застосовуватиметься у психологічній практиці. Психологічні дослідження стануть міждисциплінарними, до того ж з'являться нові канали поширення психологічної інформації. Власне теоретичні розвідки поступляться дотичним до практики, таким, що безпосередньо впливатимуть на благополуччя людей. В епоху післяправди актуальною буде психологічна наука, спрямована на зміцнення основ відкритого та толерантного суспільства, заснована на ідеалах соціальної справедливості.

Зливков В.Л. Феномен післяправди у кризових життєвих ситуаціях / В.Л. Зливков // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет

імені А.С. Макаренка. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019.
– С. 53-57